

**«ԻՆՏԵՐԱԿՏԻՎ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ
ԶԱՐԳԱՑՈՒՄ»
ՀԻՄՆԱԴՐԱՄ**

**ՀԵՐԹԱԿԱՆ ԱՏԵՍՏԱՎՈՐՄԱՆ ԵՆԹԱԿԱ
ՈՒՍՈՒՑԻՉՆԵՐԻ ՎԵՐԱՊԱՏՐԱՍՏՄԱՆ
ԴԱՍԸՆԹԱՑ 2022**

ՀԵՏԱԶՈՏԱԿԱՆ ԱՇԽԱՏԱՆՔ

ԹԵՄԱ Վիրուսների կառուցվածքը, էվոլյուցիան. «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման կազմակերպման գործընթացն ավագ դպրոցում

**ԱՌԱՐԿԱ
ՀԵՂԻՆԱԿ**

Կենսաբանություն
Օֆելյա Ղումաշյան Սեյրանի

ՄԱՐԶ

Լոռի

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ՀԱՍՏԱՏՈՒԹՅՈՒՆ

Ալավերդու 5-րդ ավագ
դպրոց

Ղեկավար՝

Էմիլյան Գագիկ

Բովանդակություն

Ներածություն.....	2
Գլուխ 1 Վիրուսների կառուցվածքը, էվոլյուցիան	
1.1 Վիրուսաբանության զարգացման պատմությունը.....	3
1.2 Վիրուսների դասակարգումը.....	4
1.3 Վիրուսների կառուցվածքը, առանձնահատկությունները	5
1.4 Վիրուսների էվոլյուցիան.....	9
1.5 Վիրուսային հիվանդությունների կանխարգելումը	9
Գլուխ 2 «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման կազմակերպման գործընթացն ավագ դպրոցում	
2.1 «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման առանձնահատկությունները.....	12
Եզրակացություն	18
Գրականություն.....	20

Ներածություն

Արդիականությունը. Կենսաբանությունը գիտություն է կյանքի մասին, սակայն այն շատ լայն է և կյանքի մասին գիտությունների ամբողջություն է: Եթե 19-րդ դարը համարվում էր ֆիզիկայի, 20-րդ դարը քիմիայի, ապա 21-րդ դարը համարվում է կենսաբանության դար: Կենսաբանությունը մշտապես առաջ է շարժվում. վերծանվել է մարդու գենոմը, հայտնաբերվել են բազմաթիվ անբուժելի հիվանդությունների բուժումը, սակայն գիտության հետ միասին զարգանում է նաև բնությունը և նոր մարտահրավերներ է նետում հասարակությանը: Կորոնավիրուսի պանդեմիան քաղաքակրթության համար սահմանեց նոր փորձաշրջան, հսկայական փոփոխությունների ենթարկվեց ոչ միայն սոցիալ-տնտեսական ոլորտը, այլ մարդկանց կենսագործունեության բոլոր կողմերը:

Կորոնավիրուսի պանդեմիան կրկին ապացուցեց դպրոցական ծրագրերում մանրէաբանության, վիրուսաբանության, իմունոլոգիային վերաբերող թեմաների ընդգրկելու անհրաժեշտությունը:

Թեմայի ուսումնասիրման արդիականությունը պայմանավորված է նաև այն հանգամանքով, որ հանրակրթական ուսումնական հաստատություններում հետզհետե մեծանում է կենսաբանություն առարկայի նկատմամբ հետաքրքրությունը:

Հետազոտության նպատակը. Ուսումնասիրել «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման գործընթացի արդյունավետ պայմաններն ավագ դպրոցում:

Հետազոտության խնդիրները. խնդիրներն են

- Բացահայտել վիրուսների որպես կյանքի ոչ բջջային ձևերը
- Ուսումնասիրել և առանձնացնել վիրուսային հիվանդությունները
- Նորովի նկարագրել վիրուսների էվոլյուցիան
- Ներկայացնել «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման գործընթացի արդյունավետ պայմանները

Գլուխ 1 Վիրուսների կառուցվածքը, էվոլյուցիան

1.1 Վիրուսաբանության զարգացման պատմությունը

Վիրուսաբանությունը համեմատաբար երիտասարդ գիտություն է, մոտ 85-100 տարեկան, սակայն մարդկությանը դեռ վաղուց էին հայտնի վարակիչ հիվանդությունները: Առաջին վիրուսային հիվանդությունը, որ հիշատակվել է գրավոր արձանագրություններում, թվագրվում է մ.թ.ա 3700 թ., Մեմֆիսում քարի վրա հայտնաբերվել է մի պատկեր՝ պոլիոմիելիտով հիվանդ քուրմ (նկ.1): Փարավոն Ռամզես 5-րդի (մահացել է մ.թ.ա 1196 թ) դեմքի վրա եղած դրոշմները վկայում են այն մասին, որ նա հիվանդացել է ջրծաղկով:

Նկար.1 Մեմֆիս, մ.թ.ա. 3700 թ, պոլիոմիելիտով հիվանդ քուրմ

17-րդ դարի կեսերին, Հոլանդիայում բռնկվեց «Կակաչի տենդ»: Կակաչի մի սոխուկով մարդիկ կարող էին գնել կահույք, մի քանի տոննա ձավարեղեն: «Հավերժ օգոստոս» կակաչը վարակված էր պոտիվիրուսով (կակաչի բժավորության վիրուս) և առավել թանկարժեք էր համարվում:

Վիրուսաբանության զարգացման սկիզբը համարվում է 1892 թվականը: 1892թ –ի փետրվարի 12-ին Դմիտրի Իվանովսկին ներկայացրեց ծխախոտի խճանկարային հիվանդության վիրուսը: Իվանովսկին, ծխախոտի վարակված հատվածից առանձնացրեց թուրմ, որը բակտերիաներ ֆիլտրող ֆիլտրով չէր ֆիլտրվում և պահպանում էր իր վարակունակությունը:

Վիրուս տերմինը ծագում է լատիներեն virus –թույն բառից: Այս տերմինը գիտության մեջ մտցրել է հոլանդացի գիտնական Բեյերինկը, որը Իվանովսկու ժամանակակիցն էր և նրա հետ զուգահեռ կատարում էր հետազոտություններ:

Բեյերինկն այդ օրգանիզմներին անվանեց վիրուսներ՝ թույն, քանի որ ֆիլտրված հեղուկը պահպանում էր իր վարակունակությունը: Թեև Բեյերինկը կամ Իվանովսկին չկարողացան մանրադիտակի տակ տեսնել վիրուսներին, սակայն նրանց համար պարզ էր, որ դրանք նուկլեինապրոտեինային կառուցվածքներ են: Եվ միայն 20-րդ դարի 30-ական թվականներին, էլեկտրոնային մանրադիտակը հայտնաբերելուց հետո, հնարավոր եղավ վիրուսները տեսնել մանրադիտակի տակ:

1.2 Վիրուսների դասակարգումը

Վիրուսների դասակարգման հիմքում ընկած են հետևյալ սկզբունքները

1. Ըստ այն բջիջների, որոնց նրանք վարակում են (էուկարիոտների, արքեյների, պրոկարիոտների), ընդ որում էուկարիոտների վիրուսները չեն կարող վարակել պրոկարիոտ բջիջները

2. Ըստ գենոմի (Դնթ-պարունակող և Ռնթ-պարունակող վիրուս) ss -single strand, ds-double strand

ՌՆԹ պարունակող վիրուս

ss- մի շղայից կազմված, կարող է լինել օղակաձև կամ գծային

ds – երկու շղթայից կազմված, հայտնաբերված է միայն գծային կառուցվածքը

ԴՆԹ պարունակող վիրուսներ

ss - մի շղայից կազմված, կարող է լինել օղակաձև կամ գծային

ds- երկու շղթայից կազմված, կարող է լինել օղակաձև կամ գծային

3. Ըստ արտաքին կառուցվածքի- պարզ և բարդ: Պարզ վիրուսները կազմված են նուկլեինաթթվից և սպիտակուցային թաղանթից, իսկ բարդ վիրուսային մասնիկները իրենց արտաքին թաղանթը ձևավորում են այն բջիջներից, որտեղ առաջացել են: «Այդ վիրուսների տարբերվող հատկանիշն այն է, որ նրանք բջջային պլազմային թաղանթը քողարկում են իրենց սպիտակուցներով, մակերեսային գլիկոպրոտեիններով» [2, էջ 14]:

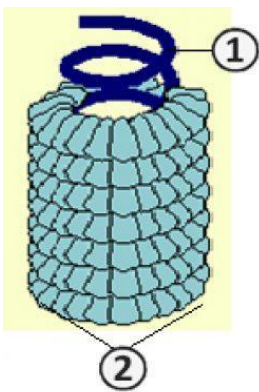
1.3 Վիրուսների կառուցվածքը, առանձնահատկությունները

Վիրուսները պարզագույն կառուցվածք ունեցող օրգանիզմներ են, նրանք ոչ բջջային օրգանիզմներ են, ունեն նուկլեինապրոտեինային կառուցվածք: Վիրուսները շատ մանր են, անցնում են բակտերիաների ֆիլտրերով: Լուսային մանրադիտակով վիրուսներին հնարավոր չէ տեսնել, այդ պատճառով դպրոցական լաբորատորիաներում հնարավոր չէ դրանց դիտել, ուսումնասիրել:

Վիրուսներն ունեն կառուցվածքային հետևյալ պլանը

1. Միջուկ-Այստեղ է գտնվում վիրուսի ժառանգական նյութը ԴՆԹ-ն կան ՌՆԹ-ն: Վիրուսների մոտ միաժամանակ չի կարող գտնվել և ԴՆԹ, և ՌՆԹ: Ի տարբերություն բջջային օրգանիզմների, վիրուսների մոտ ժառանգական նյութը կարող է պահպանվել ՌՆԹ-ում:

2. Կասպիդ- պաշտպանիչ սպիտակուցային թաղանթ , որը պաշտպանում է միջուկը արտաքին ազդեցությունից: Կասպիդ բառը ծագել է լատիներեն caspa- տուփ բառից: Կասպիդը կարող է լինել գնդաձև կամ ձողաձև (նկ2):

Նկար 2 Ձողաձև կասպիդ

1. ժառանգական նյութ 2. սպիտակուցային կասպիդ

3. Կասպոմեր- կրկնվող հատվածներ, որոնցով կազմվում է կասպիդը: Կասպոմերը կարող է լինել ինչպես սպիտակուցի մեկ մոլեկուլից կազմված, այնպես էլ մի քանի մոլեկուլներից: Կասպոմերների սպիտակուցների միջև առաջանում են

ջրածնային կամ հիդրոֆոբ կապեր «Անկախ վիրուսային մասնիկի բարդության աստիճանից, վիրուսային մասնիկը կարգավորվում է էլեկտրոստատիկ և հիդրոֆոբ կապերի միջոցով և չեն հանդիպում կովալենտ կապեր» [3, էջ 32] : Վիրուսային մասնիկի նման առանձնահատկության շնորհիվ է, որ նրանք անկայուն են զանազան արտաքին գործոնների նկատմամբ և հեշտությամբ ոչնչանում են

4. *Նուկլեոկասայիդ*- բարդ կառուցվածք, որը ձևավորվում է միջուկի և կասպիդի միջև

5. *Թաղանթներ*- որոշ վիրուսների մոտ, օրինակ ՁԻԱՀ-ի, գրիպի վիրուսի մոտ , տեր բջջի պլազմային թաղանթից ձևավորվում է լրացուցիչ, լիպիդապրոտենիային թաղանթ

Վիրուսներն ի տարբերություն բջիջների չունեն ուրոսոմներ և սպիտակուց սինթեզող համակարգ, հետևաբար նրանք չեն կարող սինթեզել սեփական սպիտակուցները, նուկլեինաթթուները: Այդ պատճառով ներկայումս հայտնի բոլոր վիրուսները ներբջջային մակարույծներ են, հիմնականում հիվանդությունների հարուցիչներ:

Վիրուսի ներթափանցումը բջիջ կատարվում է *մի քանի փուլով*

1. Ադսորբցիա- այս փուլում վիրուսն ամրանում բջջի բջջաթաղանթին: Վիրուսային սպիտակուցը փոխազդում է բջջաթաղանթի գլիկոպրոտեինների հետ: Ընդ որում դա կատարվում է ընտրողաբար: Օրինակ պոլիոմիելիտի վիրուսը կարող է ամրանալ միայն պրիմատների բջիջների բջջաթաղանթին, սակայն, եթե մկան բջիջների բջջաթաղանթում ավելացնենք գլիկոպրոտեիններ, ապա պոլիոմիելիտի վիրուսը կամրանա նաև մկան բջիջներին:

2. Վիրուսի ներթափանցումը բջջի մեջ- Պարզ վիրուսային մասնիկը բջիջ է ներթափանցում էնդոցիտոզի միջոցով, իսկ բարդ վիրուսային մասնիկները միաձուլվում են բջջաթաղանթի լիպիդների հետ, ապա ներթափանցում բջիջ: «Բակտերիաներն ունեն հատուկ ֆերմենտներ, որոնք կարող են համագործակցել բջջաթաղանթի հետ, առաջացնել ծակոտիներ, նուկլեինաթթուների ներթափանցման համար: Բույսերն այդպիսի ֆերմենտներ չունեն: Ֆիտովիրուսները բջջի մեջ են ներթափանցում միկրովնասավաճքների կամ միջատների օգնությամբ» [2, էջ 29]:

Բակտերիաֆագերն ակտիվ վիրուսային մասնիկներ են, նրանք կարողանում են լուծել բակտերիայի թաղանթը և բակտերիայի մեջ ներարկել իրենց ժառանգական նյութը:

3. Վիրուսի ժառանգական նյութն ինտեգրվում է բջջի ժառանգական նյութին և բջիջն սկսում է սինթեզել վիրուսային նուկլեինաթթուներ և սպիտակուցները: Հետաքրքիր է այն փաստը, որ ինտեգրման որոշ էտապներում արդյունավետ էքսպրեսիան կարող է դադարել և վիրուսը կարող է դառնալ ժառանգականություն կրող էնդոգեն վիրուսային օրգանիզմ: Նման էնդոգեն վիրուսային մասնիկներ հայտնաբերված են մկների և հավերի մոտ: Այս երևույթները հետաքրքիր են էվոլյուցիոն առումով, քանի որ վիրուսային մասնիկները կարողանում են ոչ միայն ինտեգրվել բջջի ժառանգական նյութի հետ, այլև պահպանվել երկար ժամանակ:

4. Վիրուսի ինքնահավաքումը և բջջից դուրս բերում- պարզ վիրուսային մասիկի ժառանգական նյութի շուրջը սպիտակուցներն սկսում են ձևավորել կասպիդ: Բարդ վիրուսային մասնիկի հավաքումն այլ մեխանիզմով է կատարվում: « $\text{E}\ddot{\text{U}}\text{A}\text{A}\ddot{\text{C}}\ddot{\text{h}}^3\text{E}\text{m}\ddot{\text{C}}\ddot{\text{C}}\ddot{\text{O}}\text{C}\ddot{\text{h}}^3\text{I}^3\text{Y}^3\text{Y}\ddot{\text{a}}\ddot{\text{o}}\text{U}\text{ }\text{;}\text{ }\text{m}\ddot{\text{C}}\text{C}^3\text{A}^3\text{O}^3\text{Y}\text{A}\ddot{\text{C}}\ddot{\text{o}}\text{ }\text{I}\ddot{\text{C}}\ddot{\text{h}}\ddot{\text{a}}\ddot{\text{o}}\ddot{\text{e}}^3\text{U}\ddot{\text{C}}\text{Y}\text{ }\text{U}^3\text{e}\text{Y}\ddot{\text{C}}\text{I}\text{Y}\text{»}\ddot{\text{h}}\ddot{\text{C}}\text{ }\text{e}\ddot{\text{a}}\text{O}\ddot{\text{a}}\text{e}\text{I}\text{U}^3\text{Y}\text{, }\text{m}\ddot{\text{a}}\text{O}\text{m}\ddot{\text{a}}\text{C}\text{U}^3\text{Y}\text{ }\text{I}^3\text{U}\text{ }\text{o}\ddot{\text{C}}\text{i}\ddot{\text{a}}\text{E}\ddot{\text{C}}\text{1/2}\ddot{\text{C}}\text{ }\text{»}\ddot{\text{O}}^3\text{Y}^3\text{I}\text{Y}\text{»}\ddot{\text{h}}\ddot{\text{a}}\text{i}\text{»}$ [1, էջ 82] :

Կորոնավիրուսային համաճարակի ժամանակ հաճախ լսում էինք պնդումներ, որ այն արհեստաձին եղանակով է ստեղծվել: «Կա փորձ, որտեղ in vitro հավաքվել է ծխախոտ խճանկարային վիրուսի կասպիդը, առանց նուկլեինաթթվի: Սպիտակուցային պարույրի առաջացումը տեղի է ունենում pH փոփոխությունների արդյունքում, և ստացվում է մասնիկ, որը մորֆոլոգիապես հնարավոր չէ տարբերել վիրուսային մասնիկից» [2, էջ 33] : Նման փորձերը ցույց են տալիս, որ վիրուսային մասնիկները կարելի է ստանալ in vitro եղանակով, այսինքն լաբորատորիաներում: Սակայն այդպիսին էր արդյոք covid-19 ը, դեռ ապացուցման կարիք ունի:

Արտաքին միջավայրում վիրուսները չունեն կենսագործունեության դրսևորումներ, բացակայում է նյութափոխանակությունը, աճը: Արդեն նշեցինք, որ վիրուսներն արտաքին միջավայրում չեն կարողանում վերարտադրվել: Ելնելով վերը նշվածից, հաճախ հարց է առաջանում, կենդանի օրգանիզմ են արդյոք վիրուսները: **Վիրուսները գտնվում են կենդանի և անկենդան նյութի սահմանում:**

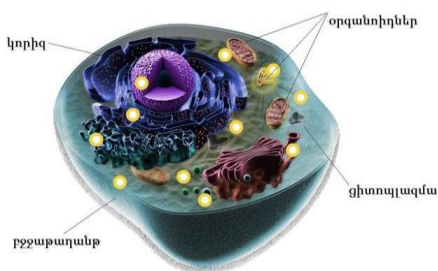

Վիրուսները դասակարգում են որպես կենդանի օրգանիզմներ, քանի որ կազմված են նուկլեինաթթուներից և սպիտակուցներից, կարողանում են բազմանալ, թեև ուրիշ բջիջների հաշվին:

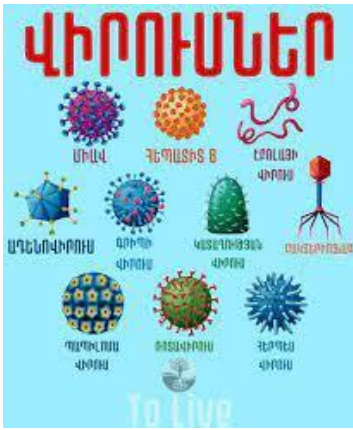
Վիրուսներն օժտված են բարձր մասնագիտացմամբ, նրանք ճանաչում և վարակում են միայն իրենց տեր-բջիջներին:

Աղյուսակ 1 Վիրուսների և բջջային օրգանիզմների համեմատությունը

	Վիրուս	Բջջային օրգանիզմ
1.	Մանրագույն օրգանիզմներ են, 20-50 նմ	Բակտերիալ բջիջը մոտ 1000 նմ է, իսկ էուկարիոտ բջիջները 10-50մկմ
2.	Պարունակում են կամ ԴՆԹ , կամ ՌՆԹ	Պարունակում են և ԴՆԹ, և ՌՆԹ
3.	Ժառանգական նյութը կարող է գտնվել ՌՆԹ-ում	Ժառանգական նյութը գտնվում է միայն ԴՆԹ-ում
4.	Չունեն դիբոսոմներ, սպիտակուց սինթեզող համակարգ	Ունեն դիբոսոմներ և սպիտակուց սինթեզող համարգարգ
5.	Բոլոր վիրուսները ներբջջային մակաբույծներ են և հիմնականում տարբեր հիվանդությունների հարուցիչներ	Կան ազատ ապրող և մակաբույծ տեսակներ

Նկար 3. Էուկարիոտ բջջի կառուցվածքը

Նկար 4 Վիրուսներ

1.4 Վիրուսների էվոլյուցիան

Գրականության մեջ վիրուսները հաճախ բնութագրվում են որպես կյանքի ոչ բջջային կամ նախաբջջային ձևեր: Եթե առաջին բնութագիրը կապված է նրանց կառուցվածքի, ապա երկրորդը՝ նրանց ծագման հետ:

Վիրուսների ծագման մասին կան մի քանի տեսակետներ: Գիտնականների մի մասը գտնում են, որ վիրուսներն էվոլյուցիայի դեպենդենտիվ ճյուղ են, և էվոլյուցիայի արդյունքում կորցրել են բազմաթիվ ֆունկցիաներ՝ թողնելով միայն ժառանգական նյութը (ռեգրեսիվ էվոլյուցիոն ուսմունք): Բջջային տեսության համաձայն, վիրուսները ենթաբջջային մակրոմոլեկուլներից առաջացած կառուցվածքներ են, որոնք կարողացել են ձեռք բերել ինքնուրույնություն և հեռանալ բջիջներից: Սակայն վերջին ժամանակներում ավելի շատ են այն գիտնականները, որոնք գտնում են, որ վիրուսները նախաբջջային օրգանիզմներ են, քանի որ վիրուսների ժառանգական նյութի պահպանման, ռեպլիկացիայի և էքսպրեսիայի մեխանիզմները տարբերվում են բջիջների նույն մեխանիզմներից:

1.5 Վիրուսային հիվանդությունների կանխարգելումը

Վիրուսներն ամենուրեք են, նրանք մշտապես ուղեկցում են մարդուն: Վիրուսների ճնշող մեծամասնությունը վարակիչ հիվանդությունների հարուցիչներ են: Այս կամ այն վիրուսով չվարակվելու համար անհրաժեշտ է իմանալ վիրուսի կառուցվածքային առանձնահատկությունները, վարակման աղբյուրները, վարակման մեխանիզմները:

Վիրուսային հիվանդությունների բռնկումները՝ համաճարակները, համավարակները բացասաբար են անդրադառնում ինչպես մարդու առողջության, այնպես էլ պետության առողջապահական, տնտեսական համակարգի վրա: Մարդկության պատմությանը հայտնի են տարբեր վարակիչ հիվանդությունների համաճարակներ, որոնք խլել են միլիոնավոր մարդկանց կյանք:

Ի՞նչ է վարակը: Ինչպես կարելի է կանխել հիվանդությունը, համաճարակը, համավարակը:

«ÆÝ»İóÇáÝ ãñáó»ëÁ İ³ñáÕ ¿ ³ñ³Ñ³Úİİ»É Û³ñ¹áó ûñ·³ÝÇ¹²ÛÇ İ³¹²Û³ÍáñÛ³Ý máÉáñ Û³İ³ñ¹³ÍÝ»ñáóÛª ÛáÉ»İáóÉ³ÛÇÝ, µçç³ÛÇÝ, ÑÛáóëí³Í³ÛÇÝ, ûñ·³Ý³ÛÇÝ, ûñ·³ÝÇ¹²Û³ÛÇÝ, ÇÝãÝ ¿É İ³¹²ÛáóÛ ¿ ÇÝÝ»İóÇáÝ ÑÇí³Ý¹áóÃÛ³Ý ¿áóÃÛáóÝÁ: ÆÝ»İóÇáÝ ÑÇí³Ý¹áóÃÛáóÝÁ ÇÝÝ»İóÇáÝ ãñáó»ëÇ ½³ñ·³óÛ³Ý Í³Ûñ³Ñ»Õ ³ëİÇ×³ÝÝ ¿, áñÁ ¹ñë·ñíáóÛ ¿ áñáß³İÇ, İİÛ³É ÑÇí³Ý¹áóÃÛ³ÝÁ µÝáñáß, Ûáóñ³Ñ³Íáóİ ³Ëİ³ÝÇßÝ»ñái:» [1, էջ125]:

Վարակիչ հիվանդությունների հարուցիչներ են ախտածին բակտերիաները, սնկերը, վիրուսները և այլ օրգանիզմներ: «Վիրուսները տարբերվում են ոչ միայն իրենց ոչ բջջային կառուցվածքով, այլև նրանով, որ վճճաճե՞Յ»ը պարտադիր ախտահարում են իմուն համակարգի բջիջները՝ լիմֆոցիտները »[1, էջ140]: Այդ է պատճառը, որ վիրուսային հիվանդությունները ուղեկցվում են իմունիտետի անկումով, թուլությամբ, բարձր ջերմաստիճանով:

Ազգաբնակչության համար ավելի մեծ վտանգ են ներկայացնում օդակաթիլային ճանապարհով փոխանցվող վիրուսները, ինչպիսիք են գրիպը, ջրծաղիկը, կովիդ-19-ը և այլն:

Վիրուսային հիվանդություններով չվարակվելու պարտադիր պայմանը պահպանել անձնական հիգիենայի կանոնները-Այս դեպքում կարևոր է իմանալ վարակի տարածման մեխանիզմը: ՀՀ Ան Հիվանդությունների վերահսկման և կանխարգելման ազգային կենտրոնը Կովիդ-19 ով չվարակվելու համար խորհուրդ է տալիս հետևել հիգիենայի հետևյալ կանոններին.

«Կորոնավիրուսներով վարակման արդյունքում հիմնականում ախտահարվում են շնչառական օրգանները: Հետևաբար առաջարկվում է հետևել ձեռքերի, ինչպես նաև հազալու և փռշտալու հիգիենայի պահպանման կանոններին: Չվարակվելու համար, խորհուրդ է տրվում հնարավորինս խուսափել կենդանիների հետ

չպաշտպանված շփումից՝ օգտագործելով անհատական պաշտպանիչ միջոցներ, իսկ շփման դեպքում՝ մանրակրկիտ լվանալ ձեռքերը, ինչպես նաև լիարժեք եփել միսը նախքան մատուցելը:»<https://ncdc.am/coronavirus/frequently-asked-questions/#1582202716-1-661>]:

Արյան միջոցով փոխանցվող վարակների դեպքում կարևոր է միանգամյա օգտագործման ներարկիչների կիրառումը, բժշկական, կոսմետոլոգիական գործիքների ախտահանումը:

Պատվաստումը որպես կանխարգելիչ միջոց: Մարդիկ վաղուց էին նկատել, որ մի անգամ վարակիչ հիվանդությունով հիվանդացած մարդը, երկրորդ անգամ կամ չի հիվանդաբույժ, կամ թեթև է այն տանում: Դրանից ելնելով հին Չինաստանում, ծաղկով հիվանդացած մարդու ծաղկի կեղևը աղում, և դրանով տրորում էին առողջ մարդու մաշկը:

Առաջին անգամ պատվաստումը հաջողությամբ իրականացրել է Է. Ջենները 1789 թվականին: Նա կովի ջրծաղիկը ներարկեց մի տղայի, որը հետագայում չհիվանդացավ ջրծաղկով: Այստեղից է ծագել վակցինա բառը՝ vacca-կով, cina -ծաղիկ: Հետագայում նա բազմաթիվ նման փորձեր հաջողությամբ կատարեց: Թեև Ջենների փորձերը կարևոր էին իմունաբանության զարգացման համար, սակայն միայն Լուի Պաստյորի հետոզություններից հետո հաստատվեց վարակիչ հիվանդությունների և միկրոօրգանիզմների հետ կապը:

19-րդ դարից սկսած ստեղծվել են բազմաթիվ պատվաստամիջոցներ, տարբեր վարակիչ հիվանդությունների նկատմամբ: «Երկար տարիների ընթացքում իմունականխարգելման ծրագրի իրականացումը վկայում է դիֆթերիայի, փայտացման, կապույտ հազի, կարմրուկի, կարմրախտի, համաճարակային պարօտիտի, պոլիոմիելիտի դեմ պայքարում նրա արդյունավետության մասին» [4, էջ 37]:

Գլուխ 2 «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման կազմակերպման գործընթացը ավագ դպրոցում

2.1 «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման առանձնահատկությունները

Ավագ դպրոցի սովորողների կողմից «Վիրուսներ» թեմայի ուսումնասիրությունն իրականացվում է տասներորդ դասարանում: Ելնելով թեմայի առանձնահատկություններից, ժամանակի հրամայականից, ինչպես նաև սովորողների հետաքրքրվածությունից կարող ենք եզրահանգել, որ ժամանակն է նորովի ներկայացնել այդ գործընթացի կազմակերպումը: Ստորև ներկայացնում ենք «Վիրուսներ» թեմայի ուսուցման գործընթացի իրականացման դասի պլանի օրինակ.

Դասի պլան

Դասարանը 10-րդ--Ընդհանուր հոսք

Ուսուցիչ

Առարկան Կենսաբանություն

1. Դասի թեման

Վիրուսները որպես կյանքի ոչ բջջային ձևեր,վիրուսային հիվանդություններ

Հիմնական հարցերը

- Վիրուսները որպես ոչ բջջային օրգանիզմներ
- Վիրուսների էվոլյուցիան
- Վիրուսային հիվանդություններ և դրանց կանխարգելումը

2. Դասի նպատակը

1. Ձևավորել վիրուսների մասին տարբերակիչ գիտելիքներ

2. Զարգացնել նկարների, մոդելավորման, գծապատկերների միջոցով վիրուսների մասին տեղեկություն ձեռք բերելու, մշակելու, փաստարկելու և դրանց միջոցով կենդանի օրգանիզմները բնութագրելու կարողություն

3. Վիրուսները դիտարկել որպես կենսաբազմազանության մի մաս՝ ուշադրություն դարձնելով վիրուսների էվոլյուցիոն առումով կարևոր առանձնահատկություններ վրա

3. Դասի խնդիրները

ա. Կրթական(ակադեմիական)

գիտելիք

1. Սահմանել վիրուսները որպես կյանքի ոչ բջջային ձևեր

2. Ուսումնասիրել վիրուսային հիվանդությունները

3. Բացահայտել վիրուսների էվոլյուցիան

հմտություն – ձևավորել վիրուսների տարածման, վիրուսային

հիվանդությունների կանխարգելման տարրական հմտություններ

բ. Դաստիարակչական

- Արժեքներ- իրազեկ լինել հասարակության կյանքում կենսաբանական գիտելիքների կիրառություններին և դրանց սոցիալական, էթիկական, տնտեսական և բնապահպանական հետևանքներին
- ձևավորել առողջ ապրելակերպ
- վերաբերմունք- մեծացնել հետաքրքրությունը ժամանակակից գիտության նկատմամբ, ձևավորել հարգանք գիտությամբ զբաղվող մարդկանց նկատմամբ

գ. Զարգացման – նպաստել սովորողների մոտ առողջ ապրելակերպի ձևավորման համար անհրաժեշտ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների և վերաբերմունքի ձևավորմանը

- երևակայություն-- զարգացնել պատկերային երևակայությունը
- հիշողություն և ուշադրություն --- զարգացնել ուշադրությունը կենտրոնացնելու հմտությունները

4. Ուսուցման միջոցները (ուսումնադիտողական պարագաներ)

ա. Դասագիրք Գևորգյան 10-րդ դասարան ,, Կենսաբանություն,,

բ. Ուսումնական նյութեր- բաշխիչ նյութ,

գ. Զննական

- պատկերային-զննական
պարզ և բարդ վիրուսային մասնիկների նկարներ

Ներառարկայական և միջառարկայական կապեր

Հայոց լեզու Կարողանալ վերլուծել տարբեր աղբյուրներից ստացված

տեղեկությունները և բացատրել կենդանի բջիջների հիմնական կառուցվածքային բաղադրամասերի կատարած գուրծառույթները:

Մաթեմատիկա Կարողանալ համեմատել բակտերիաները և վիրուսները, էուկարիոտները և վիրուսներն ըստ չափերի, օգտագործելով տարբեր չափման միավորներ՝ նմ, մկմ:

1. Դասատիպեր համակցված

2. Ուսուցման մեթոդներ, հնարներ

Պատմելու, M-աձև աղյուսակ, բանավեճ

3. Դասի փուլերը և ընթացքը

ա. Կազմակերպչական աշխատանքներ

- Սովորողների հաշվառում
- ուսումնական մթնոլորտի ստեղծում -Աշակերտներին առաջարկել վերհիշել մի շարք հասկացությունների մասին, որոնք առնչվում են այս թեմայի հետ. ԴՆԹ, ՌՆԹ, Նուկլեինաթթու, Տրանսկրիպցիա, Տրանսլյացիա

բ. Անցած նյութի հարցում և վերջնարդյունքների պարզում

- տնային հանձնարարությունների քննարկում հետադարձ կապի միջոցով հարցերի միջոցով ամփոփել անցած նյութը
- հենակետային գիտելիքների արդիականացում (ակտիվացում, հայտորոշում) Նշված շարքերում ընտրել ավելորդը
Բրյուցելոզ, հեպատիտ, տիֆ, խոլերա, ժանտախտ
Պլազմիդ, մեզոսոմ. կոկ, կասպիդ
Կոկ, սպիրիլ, բացիլ, ստրեպտոկոկ
- նախորդ թեմայի վերաբերյալ հիմնական հասկացությունների քննարկում, սահմանումների ձևակերպում

գ. Անցում նոր նյութ իուսումնասիրման

- թեմայի նպատակի և խնդիրների հայտնում
Գրատախտակին գրել թեման , «Վիրուսներ», և հայտնել, որ պետք ուսումնասիրել վիրուսները, որպես ոչ բջջային օրգանիզմներ, նրանց կառուցվածքը, էվոլյուցիան, վիրուսային հիվանդությունները, վիրուսների և բջիջների փոխհարաբերությունները

- թեմայի վերաբերյալ հենակետային արդիականացում (ակտիվացում, վերականգնում)
հարցադրում- վերջին ժամանակներում ամբողջ աշխարհում իշխում էր կորոնավիրուսը, ինչ անհարմարություններ առաջացրեց այն ձեզ համար,
- նոր նյութի խթանում և մոտիվացիայի (շարժառիթների) ստեղծում
հնարավոր էր արդյոք կանխել կորոնավիրուսի համավարակի տարածումը կամ արդյոք մարդկությանն այլևս չի կարող վտանգել որևէ համավարակ
- անցած և նոր նյութերի միջև կապի ապահովում
ինչ են միկրոօրգանիզմները, ինչ մանրէներ գիտեք, ինչպիսի կառուցվածք ունեն բակտերիաները

դ. Նոր նյութի ընկալում և ըմբռնում

- նոր ուսումնական նյութի ընթերցում (պատմում, հաղորդում, քննարկում և այլն)
կատարել խմբային աշխատանք: Դասարանը բաժանել 3 խմբի : Առաջարկել միասին քննարկել և ներկայացնել
  - 1-ին խումբ- վիրուսների կառուցվածքը
  - 2-րդ խումբ վիրուսների ծագման էվոլյուցիոն տեսությունները
  - 3-րդ խումբ վիրուսային հիվանդություններ և նրանց կանխարգելումը
- աշխատանք դասագրքի տեքստի և այլ ուսումնական նյութերի վրա
կատարել բառարանային աշխատանք
վիրուս, կասպիդ, վակցինա, բակտերիոֆագ,

Գտնել և ներկայացնել ապացույցներ առ այն, որ վիրուսները կյանքի ոչ բջջային ձևեր են և կարող են բազմանալ միայն կենդանի բջիջներում՝ առաջացնելով բույսերի, կենդանիների և, այդ թվում, մարդկանց տարբեր հիվանդություններ

- նոր նյութի ըմբռնում և գիտակցում (նյութի մեջ օբյեկտիվ կապերի և հարաբերությունների հայտնաբերում)
ինչու են վիրուսները ներբջջային մակաբույծներ
Արդյոք բոլոր վարակիչ հիվանդությունները վիրուսային բնույթի են

Վիրուսների ծագման էվոլյուցիոն որ ուղղությունն է ձեր համար առավել նախընտրելի

ե. Նոր նյութի ամրապնդում և իմաստավորում

- տեքստի վերարտադրություն

Աշխատանքային տեսքում գրել վիրուսների կառուցվածքին,

կենսագործունեությունը բնութագրող հատկանիշները

Պատվաստման հնարավորությունները

- նոր նյութի վերլուծություն, համադրություն, համեմատություն, ներառարակայական և միջառարակայական կապերի և հարաբերությունների բացահայտում, ընդհանրացում և այլն

- 1-ին խումբ

- համեմատել վիրուսները և բջջային օրգանիզմները, կառուցել Մաձև աղյուսակ

վիրուս	նմանություն	բջիջ

2-րդ խումբ

Համեմատել վիրուսների, էուկարիոտ բջիջների և բակտերիաների չափերը,

3-րդ խումբ

Վիրուսային հիվանդությունների դեպքում օրգանիզմի որ համակարգի բջիջներն են պայքարում նրանց դեմ և ինչպես – տրամադրել բաշխիչ նյութ:

գ. Նոր նյութի յուրացում

- գիտելիքների կիրառում և ընդհանրացում

Աշխատանքային տեսքում կառուցել գծանկար,

Վիրուսների դասակարգումը

Վիրուսների բջիջ ներթափանցման փուլերը

- նյութի վերաշարադրում սեփական բառերով

Ինչ վիրուսային հիվանդություններ գիտեք, որոնք են նրանց թիրախ բջիջները, ինչպես կարելի է պայքարել նրանց դեմ

Նկարների, մոդելների վրա ընդհանուր գծերով **տարբերակել** վիրուսների կառուցվածքային բաղադրամասերը:

գիտելիքների կիրառումը ծանոթ իրավիճակում

Եթե Հայաստանում նորից մտցվեն կովիդ սահմանափակումներ, ձեր քայլերը առօրյա կյանքում. դպրոցում, տրանսպորտում, փողոցում:

Համակցված դասը կառուցվածքային առումով դասի թերևս ամենաճկուն տեսակն է, որը թույլ է տալիս մեկ դասաժամի ընթացքում լուծել միաժամանակ մի քանի դիդակտիկական խնդիրներ, մասնավորապես գիտելիքների ստուգում, նոր գիտելիքի հաղորդում, ուսուցանվող նյութի շուրջ որոշակի աշխատանքների կազմակերպում:

Տարեկան պլանավորումը անհրաժեշտ է կազմել այնպես, որ բակտերիաներ և վիրուսների թեմաները հաջորդեն միմյանց, որպեսզի սովորողները կարողանան համեմատել վիրուսների և բակտերիաների կառուցվածքը, վիրուսային և բակտերիոլոգիական հիվանդությունները: Կարևոր է նոր նյութի մատուցումը կապակցել նախորդ թեմաների հետ (իմունիտետ, ֆագոցիտոզ, լեյկոցիտ, բջջային օրգանիզմներ), քանի որ մարդը սովորում է, երբ նոր գիտելիքը կապակցում է արդեն իմացածի հետ:

Ուսումնական նյութի նկատմամբ հետաքրքրությունը կարելի է բարձրացնել օգտագործելով զանազան գծանկարներ, վիրուսների նկարներ, աշակերտներին առաջարկել պատրաստել զանազան մոդելներ: Գիտության տարբեր նվաճումների մասին հետաքրքիր պատմությունները ոչ միայն կմեծացնեն հետաքրքրությունը դասի, այլև բնական գիտությունների հանդեպ:

Սովորողներին գնահատելիս պետք է կարևորել գիտական հասկացությունների, սկզբունքների ընկալումը, կիրառումը, այլ ոչ մեծաքանակ փաստական նյութի մտապահումը

Եզրակացություն

Մանրադիտակի հայտնագործումից հետո սկսվեց մանրէների ուսումնասիրման դարաշրջանը, իսկ էլեկտրոնային մանրադիտակի հայտնագործումը բացահայտեց վիրուսների կառուցվածքի, նրանց կենսագործունեության տարբեր կողմերը: Տարեցտարի հայտնաբերվում են նոր վիրուսներ, ասել է թե՛ նոր վիրուսային հիվանդություններ:

Դպրոցական ծրագրերը կազմելիս հնարավոր չէ հաշվի չառնել ժամանակի պահանջները: Կովիդ-19 համավարակը հասարակության, պետության համար առաջ քաշեց նոր հիմնախնդիրներ, որոնց լուծումը պետք է սկսել դպրոցից:

«Վիրուսներ» թեման ուսումնասիրելիս պետք է հաշվի առնել հետևյալ մոտեցումները

1. Ուսուցանվող նյութը լինի արդիական, գիտականորեն հիմնավորված: Ընդ որում մշտապես թարմացվի նոր տեղեկություններով, չպետք է սահմանափակվել դպրոցական դասագրքերում նշված նյութերով: Օրինակ՝ հայտնի պատճառներով կովիդ-19 համավարակի մասին դասագրքերում ոչինչ չկա գրված, սակայն դասին անհրաժեշտ է անդրադառնալ այս թեմային: Անհրաժեշտ է կարևորել գիտական հասկացությունների, սկզբունքների ընկալումը, կիրառումը, այլ ոչ մեծաքանակ փաստական նյութի մտապահումը:

2. Դասի ընթացքում ապահովել միջառարկայական և ներառարկայական կապը: Այս դեպքում սովորողները կարողանում են բնագիտական գիտելիքը դիտարկել որպես մեկ ամբողջություն:

3. Քննարկել վիրուսների ծագման էվոլյուցիոն տեսությունը. Սա կօգնի սովորողներին արդյունավետորեն հաղորդակցվելու գիտական լեզվով՝ այլոց հետ իրենց գաղափարներն ու տեսակետները քննարկելով:

4. Վիրուսային հիվանդությունների, կանխարգելման ձևերի ուսումնասիրումը նպաստում է սովորողների մոտ առողջ ապրելակերպի համար անհրաժեշտ գիտելիքների, կարողությունների, հմտությունների և վերաբերմունքի ձևավորմանը:

5. Դասի պլան կազմելիս կարևոր է դասի նպատակի հստակ ձևակերպումը: Դասի բովանդակությունը պետք է համապատասխանի նպատակին և աշակերտների պատրաստվածության մակարդակին: Դասապրոցեսում սովորողների առավելագույն ինքնուրույնությունը, դասի ժամանակ անհատական, խմբային աշխատանքների տարբեր ձևերի համադրումը նպաստում են նպատակի իրականացմանը:

Այս գիտելիքներով, հմտություններով, արժեքներով օժտված աշակերտները դառնում են պատասխանատու և ինքնավստահ քաղաքացիներ, ովքեր ունակ են գիտության առնչվող հարցերում ձևավորել սեփական փաստարկված դիրքորոշումը:

Գրականություն

1. Շեկոյան Վ. Ա. , Մանուկյան Կ. Ղ. , ԲԺՇԿԱԿԱՆ ՄԱՆՐԷԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ՎԻՐՈՒՄԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԻՄՈՒՆԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ Երկրորդ հրատարակություն, լրացված և վերախմբագրված ԵՊԲՀ ՀՐԱՏԱՐԱԿՉՈՒԹՅՈՒՆ 20 15 , 478 էջ:

2. Карпова О. В. – ВИРУСОЛОГИЯ, БИОФАК МГУ

3. Тейлор Д, Грин Н, Стаут Биология. В 3 т. Т.1_ у_2004 -454с.

4

chromeextension://efaidnbmnnnibpcajpcgclefindmkaj/https://www.ysmubooks.am/uploads/%D5%81%D5%A5%D5%BC%D5%B6%D5%A1%D6%80%D5%AF_%D5%BD%D5%BF%D5%B8%D5%B4__%D5%B0%D5%A1%D5%B4%D5%A1%D6%80_-IV_%D5%AF%D5%B8%D6%82%D6%80%D5%BD.pdf